

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. XII

MIASTO SŁAWNO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM XII

MIASTO SŁAWNO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2017

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. 12: *Miasto Sławno* [History and Culture of the Sławno region, vol. 12: Sławno – the town]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2017, pp. 328, figs 109, tables 17. ISBN: 978-83-947670-0-6. Polish texts with German summaries.

These are studies of aspects of history and culture of the town Sławno (Pomerania, Poland). Its origin is in Middle Ages (14th century) but there are some archaeological data suggesting the earlier erection of the town. The town and its citizens were subject of many political changes. Since mid of 17th century up to mid of 20th century the town was under German control. During that time the town developed in terms of cultural aspects as well as spatially. The concept of the palimpsest allows to identify the processes of introducing new and erasing existing elements of the town. Some papers discuss changes in townscape – slow, evolutionary in 18th and 19th century and quick and dramatic after the WWII. Will the history of the town inspire current citizens to promote sustainable development including respect to the historic value?

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2017
© Copyright by Authors

Na okładce: Hugo Walzer, *Kościół Mariacki* 1920, olej, 74 × 94 cm

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brigida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*
Skład i łamanie komputerowe: *Eugeniusz Strykowski*

Publikację wydano przy finansowym wsparciu Urzędu Miejskiego w Sławnie

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2

ISBN: 978-83-947670-0-6

Druk/Druck: BOXPOL, 76-200 Słupsk, ul. Wiejska 28, e-mail: boxpol@post.pl

Spis treści

Jan Sroka, Włodzimierz Rączkowski, <i>Historia jako konfrontacja: czy odrabiamy lekcje?</i>	7
Ignacy Skrzypek, <i>Badania archeologiczne na terenie Sławna</i>	17
Krzysztof Skrzypiec, <i>Sławno w zasobie Archiwum Państwowego w Koszalinie Oddział w Słupsku</i>	47
Józef Lindmajer, <i>O ludności Sławna od połowy XVII do przełomu XVIII i XIX wieku. Wybrane zagadnienia</i>	65
Sylwia Wesołowska, <i>Szkolnictwo w Sławnie do 1945 roku. Próba podsumowania</i>	87
Krystyna Rypniewska, <i>Witraże przedwojennego Sławna</i>	113
Janina Kochanowska, <i>Wczesna twórczość rzeźbiarska Fritza Theilmanna w pomorskim Sławnie</i>	129
Konstanty Kontowski, <i>Cmentarze, pomniki i miejsca pamięci o zmarłych w Sławnie</i>	147
Ewa Gwiazdowska, <i>Architektura i urbanistyka dawnego Sławna w świetle źródeł ikonograficznych z czasu od XVII do połowy XX wieku</i>	161
Kacper Pencarski, <i>Transport w Sławnie w latach 1918–1939</i>	241
Włodzimierz Rączkowski, <i>Historyczne przestrzenie miasta we współczesnym kontekście – spojrzenie z... dystansu</i>	261
Zbigniew Sobisz, <i>Dendroflora terenów zieleni Sławna</i>	287
Indeks osób	317
Indeks nazw geograficznych	323
Lista adresowa Autorów	327

Historyczne przestrzenie miasta we współczesnym kontekście – spojrzenie z... dystansu

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań)

Wprowadzenie

Miasto to specyficzna struktura planowego zagospodarowania przestrzeni, w której kumulują się różne formy aktywności człowieka, od gospodarczych przez społeczne po ideologiczne. Jest to przestrzeń, gdzie dochodzi do niebywalej intensyfikacji relacji międzyludzkich. W trakcie tych złożonych interakcji powstają materialne ich skutki (budynki, ulice, obiekty kultu, miejsca rekreacji, działań gospodarczych itp.). Można zatem miasto analizować z różnych perspektyw, skupiając się czy to na działaniach ludzi, czy też na skutkach tych działań. Tym samym miasto jest również artefaktem, który może być przedmiotem studiów jako wytwór kultury materialnej (Rybczynski 2001).

Miasta są takim wytworem kultury, który pojawia się na pewnym etapie rozwoju społecznego określanym jako cywilizacja. W różnych częściach świata i w różnych czasach przyjmowały one specyficzne formy w zależności od ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego w danej cywilizacji. W Europie Środkowej z fenomenem miast mamy do czynienia od XIII wieku, a zatem wpisane były one w feudalną strukturę społeczno-gospodarczą. Ich dzieje zapisane są w zmianach przestrzeni, formach zabudowy, pojawianiu się i znikaniu określonych struktur. Miasto staje się więc swego rodzaju palimpsestem, gdzie zapisywane i wymazywane są rozmaite informacje o kulturze mieszkańców (Crawford 1953). Kolejne pokolenia wprowadzają nowe elementy i albo utrwalają istnienie dotychczasowych (powodowani różnymi przesłankami), albo eliminują je (również z różnych powodów).

Miasto jako obiekt kultury często było przedstawiane na rozmaitych widokach – w malarstwie, grafice, fotografii, obecnie też wizualizacjach 3D. Widoki te zwykle świadczą o afirmacji miasta w jego uporządkowaniu, dominacji kultury nad naturą, stają się alegorią dobrego zarządzania, planowania, życia (zob. Rybczynski 2001). Widoki miast ‘z góry’ w jeszcze większym stopniu podkreślały te ich walory. Początkowo były to bardziej ‘wyobrażone’ wizje miasta ‘z góry’, ale z czasem (od wynalezienia balonu i samolotu) stały się bardziej realistyczne. Co więcej, fotografia lotnicza stała się narzędziem planowania przestrzennego miasta (np. Campanella 2001; Macarthur 2013; Roseau 2013). Fotografia lotnicza otworzyła też nowe możliwości i nową perspektywę w spojrzeniu na miasto, analizę jego przestrzeni jako palimpsestu, oceny zarządzania nim, planowania kierunków rozwoju. Można sobie zadać pytanie: Jak miasta jawią się na zdjęciach lotniczych? Spróbuję to pokazać na przykładzie Sławna i miast ziemi sławieńskiej (Darlowa, Polanowa i Sianowa).

1. Fotografia lotnicza miast – krótka historia

Fotografia lotnicza ma dość długą historię i sięga połowy XIX wieku. Pierwszym, który wykorzystał balon, by wykonać zdjęcia, był francuski fotograf Gaspard-Félix Tournachon (pseudonim Nadar). W latach 1857 i 1858 wykonał serię zdjęć Paryża (Bann 2013). W ten sposób rozpoczęła się historia dokumentowania miast na zdjęciach lotniczych kontynuowana w kolejnych latach. Podobnej próby dokonano w Stanach Zjednoczonych Ameryki – zdjęcia Bostonu w latach 1860–1862 (Hales 1984). Niedawno zidentyfikowano zdjęcia Londynu autorstwa George’a Shadbolta, który w 1882 roku wykonał po raz pierwszy (prawdopodobnie) zdjęcia pionowe (Historic England 2016). Wcześniejsze zdjęcia były zdjęciami ukośnymi.

Właśnie rozróżnienie pomiędzy zdjęciami pionowymi i ukośnymi jest istotne w perspektywie wykorzystywania ich w refleksji nad przestrzenią miasta. Zdjęcia pionowe to takie, które zostały wykonane, gdy ogniskowa aparatu fotograficznego usytuowana jest prostopadle do powierzchni ziemi (dopuszczalne jest odchylenie do 5°). Natomiast ze zdjęciami ukośnymi mamy do czynienia, gdy ogniskowa znajduje się pod innym kątem. Zdjęcia pionowe po odpowiednim przygotowaniu pozwalają na traktowanie ich w kategorii mapy, czyli takiego obrazu powierzchni ziemi, który stwarza możliwości wykonywania pomiarów (odległości, kąty) i zasadniczo nie ma zniekształceń. Równocześnie jednak takie zdjęcie jest trudniejsze w odbiorze. Osoby nieprzygotowane do ‘czytania’ takiego zdjęcia

mogą mieć trudność w interpretacji widocznych obiektów (dom jest widoczny tylko jako dach, drzewo tylko poprzez obraz korony, niewielki strumień lub droga mogą być przesłonięte zielenią rosnących wzdłuż niech drzew i krzewów). Zdjęcie ukośne zaś pokazuje obraz powierzchni ziemi w ujęciu perspektywicznym, zatem w różnych jego miejscach relacje odległościowe i kątowe prezentują się odmiennie. Z punktu widzenia odbiorcy zdjęcia ukośne są znacznie łatwiejsze do odbioru i często są wręcz narzędziem perswazji czy edukacji. Wyraźnie widać to w sposobie publikowania zdjęć – pionowe najczęściej znajdują się w opracowaniach geograficznych czy związanych z planowaniem przestrzennym (np. Ciołkosz, Miszański, Olędzki 1978; Jędrzejczyk 1998; Ostrowski 2007), natomiast ukośne w albumach ilustrujących zalety krajobrazowe miast (np. Ostrowski 2006a; 2006b; 2007; Bailey, Crawford, Williams 2010).

I wojna światowa przyniosła ogromne zmiany w fotografii lotniczej. Jej znaczenie jako materiału szpiegowskiego doprowadziło do istotnych zmian w zakresie statków powietrznych (dynamiczny rozwój lotnictwa, zwłaszcza samolotowego) oraz aparatów fotograficznych (Stichelbaut i in. 2009; Stichelbaut, Cowley 2016). Jakość zdjęć uległa radykalnej poprawie. Dominującą rolę zaczęły odgrywać zdjęcia pionowe. W coraz szerszym stopniu wykorzystywano takie zdjęcia do celów kartograficznych. Kolejnym krokiem w aplikacji zdjęć pionowych stały się fotomapy. W Niemczech konsekwentnie wykonywano je od 1933 roku (np. Rączkowski 2004). Pionowe zdjęcia lotnicze stały się też ważnym materiałem w studiach nad programami urbanizacji (Campanella 2001: 123). Wiązało się to również w faktem, iż wiele miast uległo ogromnym zniszczeniom i po I wojnie światowej wymagały odbudowy oraz przebudowy pod kątem nowych koncepcji urbanistycznych czy potrzeb społeczno-gospodarczych (np. Jędrzejczyk 1998).

Z II wojną światową również wiąza się zniszczenia miast, ale także rozwój technologii dotyczącej zarówno lotnictwa, jak i wykonywania zdjęć. Zdjęcia lotnicze (zwłaszcza pionowe) stały się standardowym narzędziem wykorzystywanym w szpiegostwie, kartografii i planowaniu przestrzennym. W kontekście planów związanych z ochroną układów urbanistycznych w Polsce w latach 1988–1970 pozyskano zbiór około 5000 zdjęć lotniczych dla 650 miast (Maliszewski, Andruliewicz, Łotysz 1971).

Nie może zatem dziwić, że zdjęcia lotnicze, zarówno pionowe, jak i ukośne, historyczne i współczesne (Kijowska, Kijowski, Rączkowski 2010) mogą być doskonałym narzędziem w badaniach historycznych przestrzeni miasta.

2. Przestrzeń miast ziemi sławieńskiej w kontekście materiałów kartograficznych i zdjęć lotniczych

Materiały kartograficzne i fotolotnicze to podstawowe źródło badań nad przemianami przestrzeni miast. Dla miast ziemi sławieńskiej takimi głównymi danymi wyjściowymi są mapy niemieckie w skali 1:25 000 (Urmestischblätter i Mestischblätter) oraz zdjęcia lotnicze. Jedynie dla Sławna zidentyfikowana została fotomapa niemiecka wykonana przez Luftwaffe w listopadzie 1933 roku (por. Rączkowski 2004; Kijowska, Kijowski, Rączkowski 2010). Polanów i Sianów mają dokumentację fotolotniczą (zdjęcia szpiegowskie) z 7 lipca 1944 roku, która znajduje się w The National Archives w Waszyngtonie*. W rozważaniach nad zmianami przestrzeni miasta szczególnie ważne są właśnie takie dane. Mniej przydatne wydają się wcześniejsze materiały ikonograficzne (np. Gwiazdowska 2009; 2010). Pewną wartość poznawczą mają ukośne zdjęcia lotnicze znane z lat 30. XX wieku, a także współczesne.

2.1. Średniowieczne układy miejskie

Wszystkie miasta ziemi sławieńskiej mają swoją genezę w średniowieczu. Można powiedzieć, że powstały jako efekt programu lokacyjnego prowadzonego przez miejscowe rody feudalne (m.in. Święców). Daty znanych dokumentów kolacyjnych z początku XIV wieku (Darłowo – 1312, Polanów – 1313, Sławno – 1317) sugerują właśnie takie planowe działanie. Wątpliwość budzić mogą jednak wyniki badań archeologicznych w Sławnie, które wskazują na budowę murów obronnych (przynajmniej w rejonie Bramy Koszalińskiej) nie później niż w 1315 roku (Wawrzyniak 2003: 33). To by oznaczało wcześniejszą lokację. Dokument lokacyjny z maja 1317 roku może być zatem relokacją, co nie było rzadkim zjawiskiem (np. Popielas-Szultka 1990; Spors 1993). Być może to Święcowie na początku XIV wieku tylko porządkowali przepisy prawa w obszarze swoich oddziaływań? Od tego ‘planu’ odstaje tylko Sianów, który miał być lokowany w 1343 roku.

Konsekwencją średniowiecznych lokacji są układy przestrzenne miast. Składa się na nie kilka elementów, które zwykle współwystępują. Są nimi: zbliżony do owalnego zarys miasta, regularna siatka ulic wyzna-

* Dziękuję Panu Mikołajowi Kostyrko za wyszukanie tych zdjęć w archiwum w Waszyngtonie.

czająca kwartały pod zabudowę, rynek, kościół usytuowany w kwartale odsuniętym od rynku, mury otaczające miasto i związana z nimi ulica obiegająca miasto po wewnętrznej stronie. Na zewnątrz murów znajdowały się działki, pola będące własnością mieszczan i uprawiane przez nich. Bywało, że miasto było lokowane w bezpośrednim sąsiedztwie siedziby właściciela, lecz zwykle było od niej oddzielone. Spoglądając na obrazy miast na mapach *Urmestichblätter* z lat 30. XIX wieku (Tabl. I), wyraźnie widać układy przestrzenne zgodne ze średniowiecznymi założeniami. Można zatem uznać, iż te układy rzeczywiście reprezentują przestrzeń miast tak, jak wyglądały one w XIV i XV wieku.

Uwagę zwraca dość nietypowy układ przestrzenny Sianowa. Jest on zbliżony do trójkąta, a centralna część miasta też ma taki kształt. Może to sugerować, że miasto powstało na bazie wcześniej lokowanej w tym miejscu wsi (wieś placowa zbliżona do owalnicy). Lokalizacja kościoła w Sianowie może wskazywać, że w zamyśle właściciela miasto miało być większe. Duża konkurencja w najbliższej okolicy (Koszalin, Darłowo) mogła wpłynąć na słabsze tempo rozwoju miasta, niemożność zagospodarowania całej jego przestrzeni.

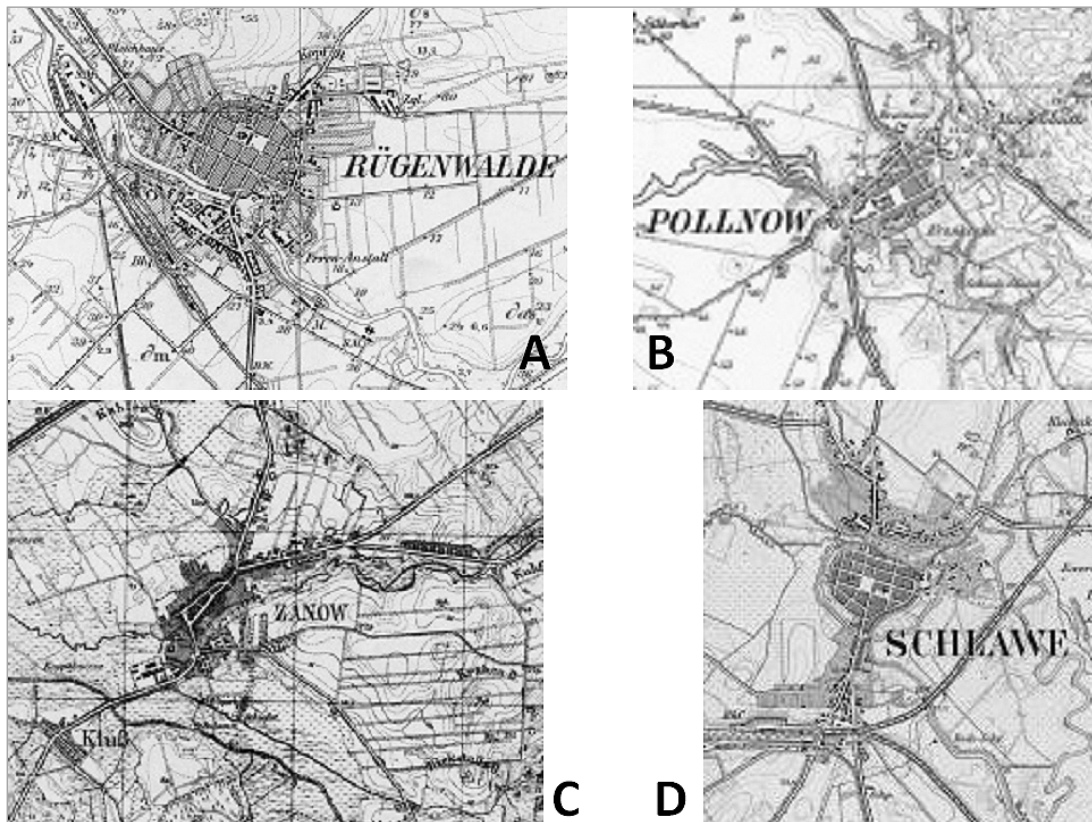
Przestrzeń miast wyznaczona przywilejem lokacyjnym była elementem trwałym. Właśnie ten obraz na mapach z XIX wieku pokazuje, że tworzyły one zamkniętą przestrzeń. W niewielkim stopniu rozwijały się przedmieścia. Od XIV do XIX wieku nie zachodziły zatem istotne zmiany w przestrzeni miasta. Nie oznacza to, że takich zmian nie było. Pożary, kryzysy, straty wynikające z wojen nie sprzyjały rozwojowi miast, ale też i w sposób istotny nie zmieniały ich organizacji przestrzennej. Niewątpliwie modyfikowana była zabudowa, być może nawet w pewnym stopniu korygowano przebieg i szerokość ulic. Zasadnicza struktura przestrzenna miasta pozostawała niezmienna.

2.2. Przestrzeń miasta po reformie ustroju miast

Wiek XIX i początek XX wieku przyniosły wyraźne zmiany wynikające z reformy ustroju miast (1808), prowadzącej do likwidacji zróżnicowanych praw w poszczególnych miastach i podporządkowania ich systemowi administracji państwowej, a miasta stały się podmiotami prawa publicznego (Żywczyński 1965: 143–149; Engelmann 1984). Jednym ze skutków tej reformy było 'otwarcie' miast z blokującego ich rozwój ograniczenia przestrzennego, swego rodzaju wyjście poza mury. W konsekwencji reforma ta doprowadziła do likwidacji (niekoniecznie fizycznej) murów miejskich jako wyznaczonej granicy miasta, czyli ujednolicone

prawo objęło zarówno miasto, jak i przedmieścia. W przypadku Darłowa i Sławna nastąpiła rozbiórka murów, a miasta 'otworzyły się' na nową przestrzeń. Widoczna na mapach z pierwszej połowy XIX wieku zabudowa, poza średniowiecznym centrum miasta (Tabl. I), może być potraktowana także jako jeden ze skutków tej reformy.

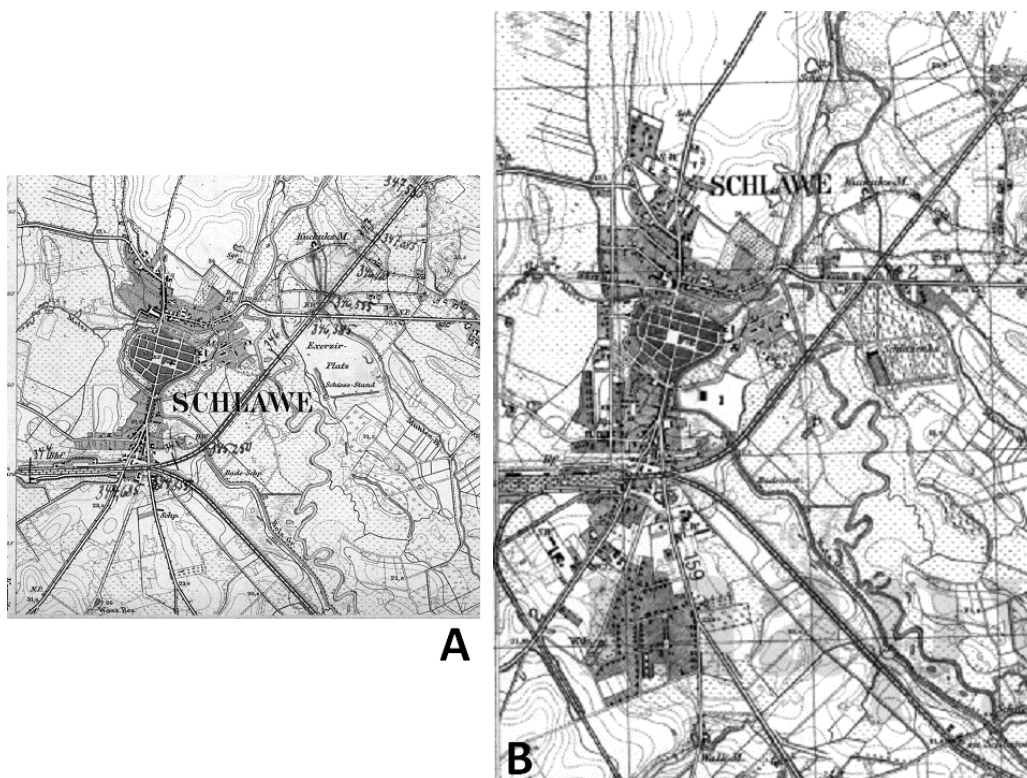
Kolejnym czynnikiem wpływającym na istotne zmiany w przestrzeni miast pruskich w nowych warunkach był stopniowy rozwój komunikacji (drogi, linie kolejowe). To wzdłuż nich następowała ekspansja miast. Proces ten uległ przyspieszeniu wskutek budowy linii kolejowych. Widać to na kolejnej serii map (Mestischblätter) z przełomu XIX i XX wieku (Ryc. 1). Dobrze skomunikowane przedmieścia stały się obszarami ważnych inwestycji gospodarczych, a równoległe strefami rozwoju budownictwa mieszkaniowego.

Ryc. 1. Miasta ziemi śląskiej na mapach serii Messtischblätter (skala oryginalna 1 : 25 000, tu skale zmodyfikowane). A – Darłowo, B – Polanów, C – Sianów, D – Sławno

I wojna światowa oszczędziła miasta ziemi sławieńskiej. Na Pomorzu nie toczyły się walki, więc w przestrzeni miast nie zachodziły istotne zmiany. W dalszym ciągu głównym czynnikiem przemian była gospodarka oraz cyklicznie pojawiające się kryzysy i fazy intensywnego rozwoju. Porównanie planów miast z końca XIX wieku i okresu tuż przed wybuchem II wojny światowej pozwala sformułować wnioski dotyczące intensywności zmian w przestrzeni poszczególnych miast.

W największym stopniu zmiany przestrzenne widoczne są w Sławnie (Ryc. 2). Dotyczy to w szczególności ekspansji miasta na południe (budowa osiedla – ul. Polanowska) oraz na północ w rozwidleniu dróg prowadzących w stronę Sławska i Słupska. Dworzec kolejowy był również rejonem zintensyfikowanej działalności przemysłowo-budowlanej. Stopniowemu zagospodarowaniu poddawane były też tereny na wschód od centrum miasta, głównie na cele edukacyjno-rekreacyjne. Bardzo dokładny obraz stanu przestrzeni miasta daje fotomapa, której wykonanie oparto na

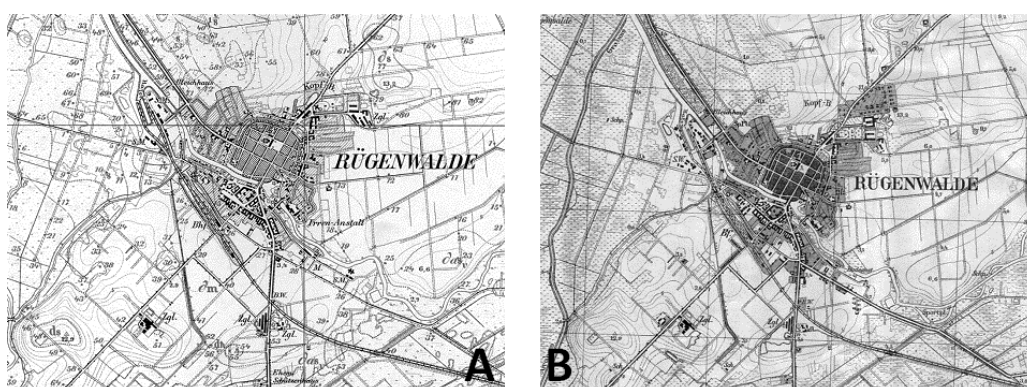
Ryc. 2. Sławno na mapach serii Messtischblätter z roku 1890 (A) i 1938 (B) (skala oryginalna 1 : 25 000, tu zmodyfikowana)

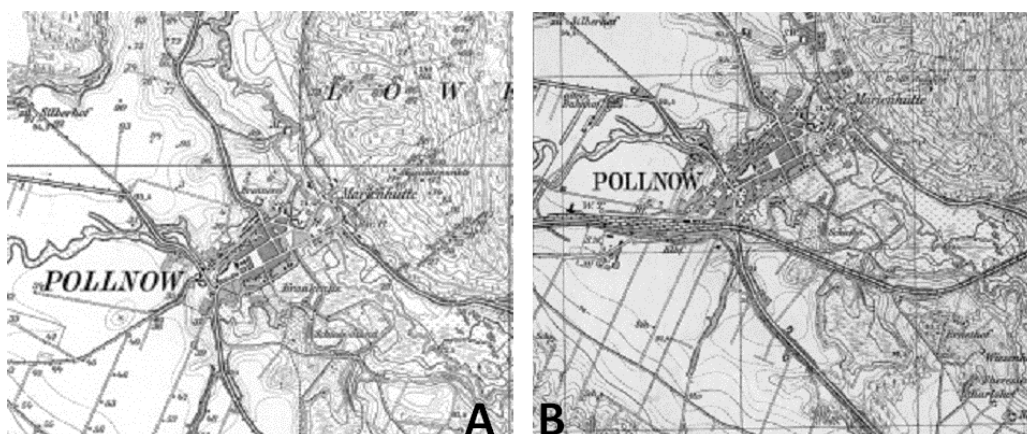
Ryc. 3. Sławno na fotomapie wykonanej w skali 1 : 25 000 na podstawie pionowych zdjęć lotniczych z listopada 1933 roku

zdjęciach pionowych z listopada 1933 roku (Ryc. 3). Szczególnie wyraźnie rysuje się na niej wczesna faza zabudowy osiedla – ul. Polanowska, wyraźnie oddalonego od miasta. Warto podkreślić, że taka lokalizacja osiedla nie wprowadzała dysonansu architektonicznego w odniesieniu do miasta. W założeniu (co widać na fotomapie) dominowało tam zaplanowane, ujednolicone budownictwo jednorodzinne.

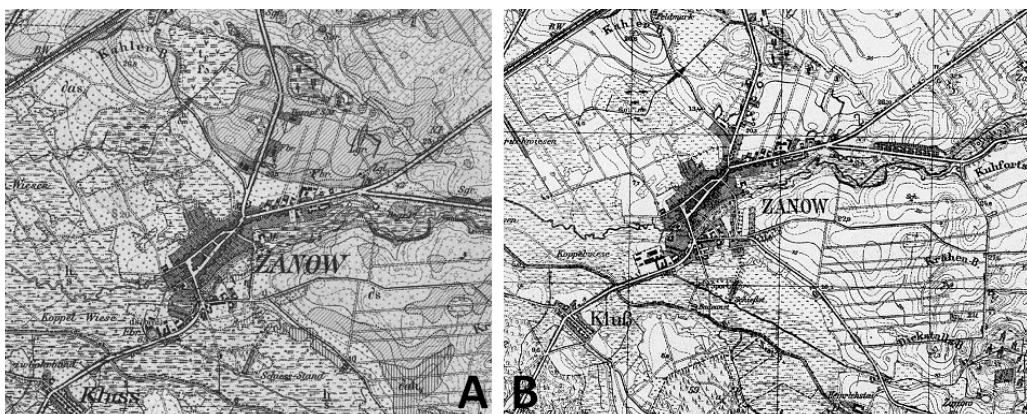
Tak wyraźne zmiany w przestrzeni nie są czytelne dla pozostałych miast ziemi sławieńskiej: Darłowa (Ryc. 4), Polanowa (Ryc. 5) i Sianowa (Ryc. 6). Może to świadczyć o tym, iż to węzeł komunikacyjny w Sławnie (połączenia z Gdańskiem, Szczecinem, Darłowem, Kępicami i Polanowem) (por. Pencarski w tym tomie) był głównym czynnikiem rozwojowym. Żadne z pozostałych miast nie miało aż tak rozbudowanej sieci połączeń. Niebagatelną rolę odgrywał również fakt, że Sławno było siedzibą powiatu. W Darłowie zmiany w organizacji przestrzeni miasta dotyczą niewielkich fragmentów wzdłuż drogi w kierunku Ustki oraz w południowej części przy linii kolejowej. W Polanowie najbardziej istotną różnicą

Ryc. 4. Darłowo na mapach serii Messtischblätter z roku 1897 (A) i 1935 (B) (oryginalna skala 1 : 25 000, tu zmodyfikowana)

Ryc. 5. Polanów na mapach serii Messtischblätter z roku 1897 (A) i 1936 (B) (oryginalna skala 1 : 25 000, tu zmodyfikowana)

Ryc. 6. Sianów na mapach serii Messtischblätter z roku 1915 (A) i 1936 (B) (oryginalna skala 1 : 25 000, tu zmodyfikowana)

Ryc. 7. Sianów – rozwój przestrzenny miasta do roku 1944 widoczny na zdjęciu lotniczym (© NARA)

jest pojawienie się linii kolejowej ze Sławna do Żydowa (por. Pencarski w tym tomie). Również w Sianowie zmiany są niewielkie. Dostrzec można jednak rozbudowaną strefę związaną z fabryką zapalek (por. Konarski 2009) oraz zabudowę mieszkaniową przy drodze w kierunku Skibna.

Uwagę zwraca przyspieszenie rozbudowy miasta podczas II wojny światowej, co jest wyraźnie widoczne na zdjęciu lotniczym z 1944 roku (Ryc. 7). Zabudową objęty został teren na południe od średniowiecznego centrum (na lewym brzegu Polnicy) oraz wzdłuż ulicy prowadzącej do Polanowa. Wyraźną cechą rozbudowy miast, zwłaszcza budownictwa mieszkaniowego, jest ujednolicona architektura i porządek przestrzenny.

2.3. Podsumowanie – trwałość przestrzeni miasta

Ten krótki przegląd dotyczący przestrzeni miast ziemi sławieńskiej pokazuje, że ponad 600 lat historii nie prowadziło do szczególnie istotnych przemian. Plan miast ustalony w średniowieczu w dokumentach lokacyjnych stanowił podstawowy punkt odniesienia dla kolejnych działań. Nie wszystkie elementy przestrzeni miast przetrwały. Przykładem mogą być zamki, które znajdowały się w sąsiedztwie miast w Polanowie i Sianowie lub mury miejskie w Sławnie i Darłowie. Jednakże inne podstawowe struktury, czyli lokalizacja rynku, kwartały zabudowy czy miejsca usytuowania kościoła były zasadniczo niezmiennie. Ziemia sławieńska (i jej miasta) podlegała procesom historycznym, zmieniała się jej przynależność państwowa, przetaczały się przez nią wojny, maszerowały armie, wybuchały pożary. Za każdym razem odbudowa nawiązywała do wcześniejszego układu przestrzennego. Odwoływanie się do tradycji nie przeszkadzało w stopniowym unowocześnianiu miast. Modernizacja Prus w XIX wieku pozwoliła miastom ziemi sławieńskiej rozwinąć się, nie niszcząc tradycyjnych elementów.

3. II wojna światowa i jej konsekwencje dla przestrzeni miast ziemi sławieńskiej

Bezpośrednie działania zbrojne w początkach 1945 roku nie doprowadziły do istotnych zniszczeń w miastach. Znacznie bardziej tragiczne dla substancji miejskiej były późniejsze działania Armii Czerwonej. Pożary i dewastacje były wynikiem traktowania miast ziemi sławieńskiej przez żołnierzy radzieckich jako terenów zdobycznych, podbitych. Największe zniszczenia miały miejsce w Polanowie i były efektem pożaru wywołanego przez żołnierzy Armii Czerwonej w marcu 1945 roku (Gasz-told 1976). Proporcjonalnie mniejsze straty poniosło Sławno, choć i tam

zniszczenia objęły ponad 50% zabudowy, głównie w centrum (Żurawski 2008: 130). Darłowo i Sianów uniknęły losu Polanowa i Sławna. Czy i w jaki sposób zniszczenia (lub ich brak) wpłynęły na współczesną przestrzeń miast ziemi sławieńskiej?

Zdjęcia lotnicze to dobre narzędzie pozwalające spojrzeć na aktualną sytuację dotyczącą przestrzeni miast w porównaniu z tym, jak one wyglądały przed II wojną światową. W dyskusji nad korzystaniem ze zdjęć lotniczych w studiach nad miastami (i nie tylko) często podnosi się wątek oderwania od 'przyziemności', możliwość refleksji nad naszym byciem-w-świecie (Campanella 2001: 121). Jakie wnioski nasuwają się z obserwacji miast ziemi sławieńskiej z 'innej perspektywy'? Czy możemy się dowiedzieć czegoś o samych sobie? Obecne 'lotnicze' spojrzenie na miasta nie prowadzi do zbyt optymistycznych wniosków.

3.1. Przestrzenie historyczne miast po II wojnie światowej

Grzegorz Kiarszys w tekście *Erased Landscapes: Conflict, Memory and Post-World War II Landscape Transformation in Western Poland* (2016) potraktował powojenne podejście do układów urbanistycznych w kategoriach wymazywania. Przeanalizował Głogów, Stargard i Miedziankę jako przykłady różnych działań związanych z losami miast po II wojnie światowej na tzw. ziemiach odzyskanych. Główny nacisk położył na kwestie polityczne i gospodarcze. Wydaje się jednak, że problem jest bardziej złożony. Jednym z istotnych jego aspektów jest kwestia polityki konserwatorskiej i jej skutków w obszarze świadomości historycznej.

3.2. Historyczny kontekst traktowania miast jako dziedzictwa kulturowego

W czas po II wojnie światowej miasta dotknięte zniszczeniami weszły w sytuacji, gdy nie było wypracowanych standardów konserwatorskich. Obowiązywało prawo z okresu międzywojennego (dekret Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 1918 roku oraz rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej o opiece nad zabytkami z 1928 roku). Dokumenty te wskazywały, że rozplanowanie starych miast podlega ochronie konserwatorskiej. W praktyce uwaga służb konserwatorskich skupiona była jednak na pojedynczych obiektach architektonicznych. W konsekwencji szczegółowe inwentaryzacje układów urbanistycznych

były sporadyczne (np. Sosnowski 1930), a wręcz unikatowe było podejście do przestrzeni historycznej miasta w kontekście odbudowy zniszczonego na początku I wojny światowej Kalisza (Zarębska 2000).

Takie międzywojenne doświadczenie nie gwarantowało sukcesu odbudowy miast w ich historycznych wymiarach. Skala zniszczeń wielu miast ujawniła problemy i ograniczenia dotychczasowych praktyk konserwatorskich skupionych na pojedynczych obiektach architektonicznych lub ich zespołach (Pruszyński 1991). Szeroko rozpropagowana akcja odbudowy najważniejszych miast Polski (Warszawy, Gdańska, Poznania, Wrocławia) stwarzała wrażenie przemyślanych, dobrze przygotowanych i zorganizowanych działań konserwatorskich w zakresie ochrony układów urbanistycznych. Szybka ich odbudowa wynikała z decyzji ideologiczno-propagandowych, a same rozwiązania konserwatorskie rodziły kontrowersje dotyczące przyjętych koncepcji (np. Lubocka-Hoffman 2008; Parysek 2015). Wypracowane w tych miastach praktyki nie stały się modelem dla ochrony wszystkich układów urbanistycznych. Los innych polskich miast (zwłaszcza z terenów tzw. ziem odzyskanych) obraz ten tylko potwierdza.

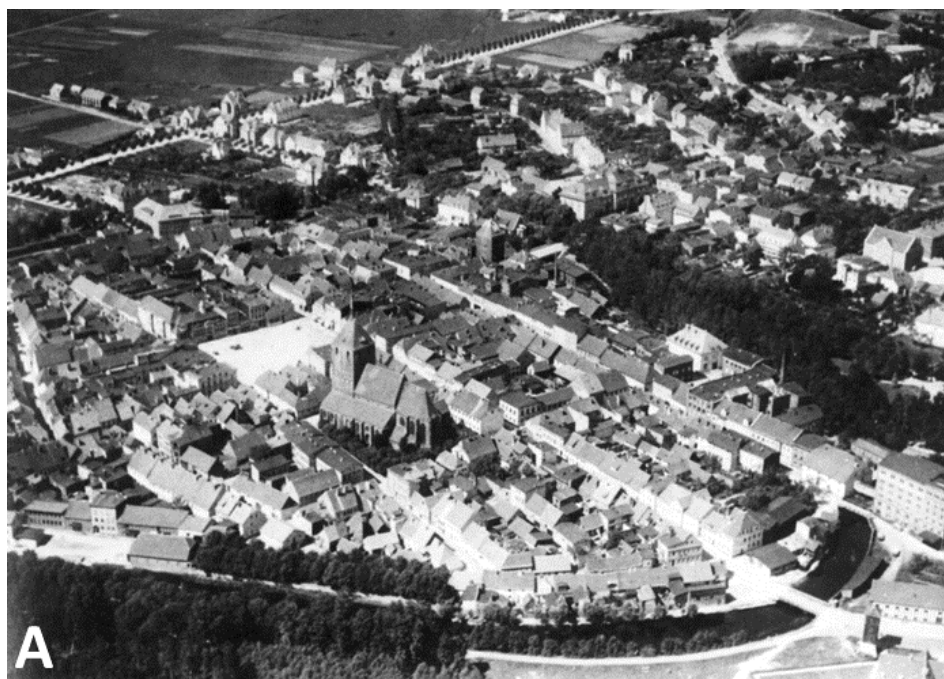
Istotnym wątkiem w refleksji nad odbudową miast musi być też ustawa o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 15 lutego 1962 roku. Wprowadziła ona zapis, że ochronie podlegały obiekty wpisane do rejestru zabytków (art. 4, pkt 1). Oznaczało to, iż obiekty o wartości historycznej mogły być chronione dopiero po wpisaniu ich do rejestru zabytków. Możliwość podjęcia inicjatywy wpisu do rejestru należała do wojewódzkich konserwatorów zabytków oraz prezydentów powiatowych i miejskich rad narodowych. Organy te (a właściwie ludzie w nich pracujący) podejmowały decyzje, co zasługuje na ochronę. Otwierało to pole dla dowolnych interpretacji. W opinii Marka Konopki (2012: 10) ta koncepcja miała „służyć ochronie zabytków, a – jak się okazało – posłużyć jako kamuflaż dla ograniczenia zakresu zainteresowania i interwencji państwa wobec tysięcy obiektów znacznej wartości”. Krystyna Bastowska (2003) pokazała, do czego prowadziła taka praktyka w kontekście zabytkowych kościołów na Pomorzu Środkowym.

Połączenie kwestii propagandowo-ideologicznych, gospodarczych oraz praktyk konserwatorskich zaowocowało kilkoma różnymi wzorcami postępowania, które się wzajemnie przenikały i współtworzyły konteksty działań (m.in. Pruszyński 1991). Do takich praktyk należało w szczególności negowanie wartości, a nawet istnienia dziedzictwa niemieckiego. Z przyczyn ideologicznych wszystko, co wiązało się z obecnością Niemców na tzw. ziemiach odzyskanych, było negatywnie waloryzowane, nale-

zało to wymazać ze świadomości Polaków. Negatywna waloryzacja wartości historycznych i architektonicznych powiązanych z działalnością Niemców przez kilka stuleci znalazła doskonałe umocowanie w ustawie o ochronie dóbr kultury i o muzeach z 1962 roku. Pod naciskiem oficjalnej ideologii nikt nie próbował nawet występować o wpis do rejestru obiektów stworzonych w tradycji i kulturze niemieckiej. Zatem nie podlegały one ochronie. Co więcej, kształtowała się społeczna praktyka 'braku myślenia' o dziedzictwie kulturowym jakiegokolwiek by ono nie było. Potrzeby odbudowy kraju (zwłaszcza miast ważnych ze względów historycznych i propagandowych) uzasadniały wykorzystanie materiałów budowlanych z... poniemieckich miast, zburzonych kamienic. Historyczne przestrzenie centrów wielu miast stały się puste. Kolejnym ważnym zjawiskiem w powojennej Polsce była tendencja (również sterowana ideologicznie) do uniformizacji i typizacji kultury, w tym zabudowy miast. Puste przestrzenie w miastach mogły zostać wykorzystane właśnie do realizacji takich celów. Niektóre przestrzenie miast uzyskiwały nowe funkcje, często będące w opozycji do tradycyjnych. W nurt sterowany ideologicznie wpisywało się eliminowanie pojedynczych elementów przestrzeni miast (kamienice, kościoły, fabryki itp.), które z różnych przyczyn (ideologicznych, historycznych, religijnych, gospodarczych, turystycznych) nie były pozytywnie waloryzowane.

3.3. Miasta ziemi sławieńskiej w perspektywie przemian społeczno-polityczno-gospodarczych po II wojnie światowej

Jak wspomniałem, miasta ziemi sławieńskiej w różnym stopniu zostały doświadczone w konsekwencji II wojny światowej. Dwa z nich (Sławno i Polanów) zostały istotnie zniszczone przez Armię Czerwoną już po zakończeniu działań wojennych w tej części Pomorza. Sianów i Darłowo miały więcej szczęścia i ich zabudowy nie dotknęła destrukcja wynikająca z obecności oddziałów wojskowych. Zatem 'punkt wyjścia' jest różny. Zestawienie zdjęć lotniczych pokazuje, jak dramatyczne zmiany nastąpiły w Sławnie (Ryc. 8) i Polanowie (Ryc. 9, też Gwiazdowska 2010: Ryc. 1). Całe centrum Sławna uległo zasadniczej zmianie, a układ przestrzenny Polanowa jest prawie nie do poznania. W wypadku Darłowa (Tabl. II) i Sianowa (Ryc. 10) można odnieść wrażenie (pozorne), że zmiany nie nastąpiły.

Ryc. 8. Sławno na zdjęciach lotniczych. A – miasto w 1935 roku od strony SE, B – miasto w 1999 roku od strony NE

Ryc. 9. Polanów na zdjęciach lotniczych. A – zdjęcie pionowe miasta z 7 lipca 1944 roku, wykonane przez USA Force (© NARA), B – miasto w 2012 roku od strony SW

A

Fliegeraufnahme: Sianów i Pom.

B

Ryc. 10. Sianów na zdjęciach lotniczych. A – miasto w latach 30. XX wieku od strony NE, B – najstarsza część miasta w 2012 roku od strony NE

Analizując sytuację Sławna i Polanowa, zauważyć należy, że skala zniszczeń (Ryc. 11) otworzyła w obu miastach pole dla realizacji procesów zarysowanych wcześniej. Problem odbudowy/rekonstrukcji miast rzadko był podejmowany, gdyż było to dziedzictwo niemieckie. Nawet ród Święców, który odegrał istotną rolę w lokacji obu miast, postrzegany był w kategorii ‘zdrajców’ z powodu podpisania przez nich układów z Brandenburczykami (np. Śliwiński 2003). Zniszczona zabudowa w ówczesnej interpretacji nie spełniała kryterium ‘bycia zabytkiem’ (w większości była to zabudowa młodsza niż z połowy XIX wieku, która była wówczas istotną cezurą – Lubocka-Hoffman 2008: 245). Wyjątek stanowiły tylko obiekty gotyckie, co pozwoliło na odbudowę wielu zniszczonych świątyń (też w Sławnie). Potrzeba odbudowy kraju ze zniszczeń wojennych to był kolejny czynnik powodujący, że materiał budowlany z takich miast był wysyłany do ‘ważniejszych’ miejsc. Z przyczyn ideologiczno-propagandowych bardziej wskazana była odbudowa miast z tradycją polską. To doprowa-

Ryc. 11. Sławno. Zniszczone centrum miasta. A – pierzeja zachodnia i część północnej, B – południowa część starego miasta

wadziło do 'oczyszczenia' centrum obu miast z zabudowy. W wyniku kolejnych procesów związanych z unifikacją i typizacją zabudowy doprowadziły do pojawienia się w centrach miast pojawiły się budynki wielorodzinne. Ta nowa zabudowa nie uwzględniała historycznego układu przestrzennego. W Sławnie nie dość że pojawiło się budownictwo wielkomieszkaniowe w samym średniowiecznym centrum (np. Furmanek 2010), to zlikwidowano też zabudowę wschodniej pierzei rynku. Gotycki kościół stał się dominantą w centrum miasta (Tabl. III: A). W Polanowie układ przestrzenny centrum widoczny jest właściwie tylko w odniesieniu do przebiegu ulic (Tabl. III: B). Paradoksem jest to, iż w Sławnie taka zabudowa pojawiła się pomimo wpisania historycznego układu miasta do rejestru zabytków 14 lutego 1966 roku. Dlaczego doszło do takiej sytuacji? Niewątpliwie ważną rolę musiały tu odegrać względy polityczne, jak i brak poczucia, że historyczny układ przestrzenny jest wartością istotną dla rozwoju miasta.

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w Polanowie. W średniowiecznym centrum miasta pojawiły się bloki wielomieszkaniowe. Znaczące przestrzenie, pierwotnie z zabudową z XIX i początków XX wieku, długo pozostawały puste, a niektóre są puste do dziś. Stosunek do przestrzeni historycznych miasta był podobny jak w Sławnie.

W Darłowie ukośne zdjęcia z lat 1999, 2007 i 2012 ujawniają w średniowiecznym centrum zarówno nowoczesne, blokowe budownictwo, jak i puste przestrzenie (Tabl. IV). Zatem po II wojnie światowej część budynków uległa zniszczeniu (wynik braku dbałości o budynki stanowiące niemieckie dziedzictwo?) i w ich miejsce wybudowano nieharmonizujące z otoczeniem domy. Czyli w tych miejscach zadziałały procesy omówione już w przypadku Sławna i Polanowa. Oczywiście skala psucia historycznej przestrzeni jest daleko mniejsza niż we wspomnianych miastach. W Sianowie takie procesy są nieuchwytnie (na zdjęciach lotniczych).

Wspomniany proces unifikacji i typizacji budownictwa przekształcający średniowieczne centra Polanowa i Sławna ujawnił się również w tworzeniu zabudowy nowych osiedli poza terenami historycznych przestrzeni miast (Tabl. V). Na zdjęciach lotniczych wyraźnie widoczne są osiedla z blokami mieszkalnymi, które zdecydowanie kontrastują z całością krajobrazów pomorskich. W Sławnie takie skupiska znajdują się w kilku miejscach, w Sianowie na południe od miasta, w Polanowie we wschodniej i północnej części, a w Darłowie w części południowej i zachodniej. Są one rezultatem centralnego planowania i władze lokalne czy miejscowe społeczności nie miały wielkiego wpływu na ich lokalizację i architekturę. Raczej odwrotnie, stanowiły dowód na postępujący rozwój i w jakimś stopniu rozwiązywały problem braku mieszkań.

3.4. Współczesne podejście do przestrzeni miast

Lata 90. XX wieku zmieniły sytuację polityczną i gospodarczą w kraju. Na ile przełożyła się ona na postrzeganie historycznych przestrzeni miast czy kształtowanie ich krajobrazów? Analiza zdjęć lotniczych nie pozostawia złudzeń – historyczne przestrzenie miast w dalszym ciągu nie są wartością, o którą należałoby dbać. Nowe przepisy prawne (w tym ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku wraz z późniejszymi rozporządzeniami) problem kształtowania przestrzeni ujmują zasadniczo w miejscowych planach zagospodarowania. Obowiązujące przepisy mają gwarantować ład przestrzenny i zrównoważony rozwój. Plany zagospodarowania przygotowywane i uchwalane są przez samorządy oraz opiniowane przez odpowiednie urzędy państwowe. Zatem jakakolwiek ingerencja w przestrzeń miasta jest wynikiem uzgodnień na poziomie lokalnym i regionalnym (np. z Zachodniopomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków). Oznacza to, że pojawiające się w historycznych przestrzeniach nowe obiekty są więc rezultatem stanu świadomości historycznej osób działających i podejmujących decyzje na tych dwóch poziomach oraz funkcją lokalnych interesów.

Procesy te są widoczne w miastach, gdzie znajdują się jeszcze niezabudowane działki. Pojawiające się na nich nowe obiekty w żaden sposób nie nawiązują do tradycji, historii. Tylko pogłębiają dysonans przestrzenny. Przykładem może być nowa zabudowa w obrębie średniowiecznego miasta w Sławnie (Tabl. VI: A), lokalizacja sklepów wielkopowierzchniowych w Polanowie i Sianowie (Tabl. VI: B, C). Wydaje się, że tylko Darłowo nie wprowadza jeszcze takich elementów do przestrzeni miasta (choć zagrożenie jest ze względu na dużą liczbę pustych działek). Wyraźnie widać, iż to względy ekonomiczne odgrywają nadrzędną rolę. Zastanawiające jest, że lokalne władze zezwalają na takie działania. Można zatem wnioskować, iż też traktują walory historyczne jako mało istotne. Zresztą stan zabytkowych obiektów, ważnych z perspektywy tradycji miast, może potwierdzać to, że przeszłość nie jest wartością. Wiele budynków o walorach historycznych stopniowo popada w ruinę, bo nie ma pomysłów i 'woli politycznej' na ich zaadaptowanie do nowych funkcji (Tabl. VII: B, C). Dochodzi nawet do takich sytuacji, jak w Sianowie, gdzie swego rodzaju symbol miasta, czyli fabryka zapalek o ponad stuletniej tradycji została rozebrana (Tabl. VII: A).

Kolejne zjawisko świadczące o jakimkolwiek braku kontroli nad przestrzenią miast zaobserwować można na ich obrzeżach. We wszystkich miastach ziemi sławieńskiej jest to strefa intensywnej zabudowy jedno-

rodzinnej. Obserwowany w tych rejonach rozwój następuje zgodnie z rytmem indywidualnych możliwości i preferencji właścicieli gruntów. Stoi to w zasadniczej sprzeczności z zasadą harmonijnego rozwoju jednostek osadniczych (Zimnicka, Czerniak 2007). Struktura takich jednostek osadniczych oparta jest na podziale geodezyjnym i tworzy wyizolowane obszary zabudowy mieszkaniowej. W konsekwencji dochodzi do marginalizacji zasad zrównoważonego rozwoju i ładu przestrzennego. Indywidualizacja form architektonicznych czy brak zasad prowadzących do harmonijnej zabudowy prowadzi z jednej strony do dezintegracji przestrzennej, a z drugiej do degradacji estetycznej (Tabl. VIII). Czy nie można było czerpać z tradycji budownictwa z lat 30. XX wieku, gdy w tworzonych planowo osiedlach domków jednorodzinnych obowiązywały reguły, które gwarantowały harmonijne i estetyczne kształtowanie przestrzeni? Zasadniczy cel zagospodarowania przestrzennego (w tym miejscowych planów zagospodarowania), jakim „jest ład przestrzenny decydujący o harmonijnym uporządkowaniu przestrzeni [...] w odniesieniu do uwarunkowań i kierunków określających wymagania społeczno-gospodarcze, funkcjonalne, środowiskowe, kulturowe i kompozycyjno-estetyczne” (Zimnicka, Czerniak 2007: 123) nie są w praktyce realizowane. Można sobie tylko postawić pytanie: Kto za to odpowiada? Dlaczego tak jest? Nie są to pytania retoryczne. Za chaos przestrzenny w miastach odpowiadają władze lokalne, a one reprezentują lokalne społeczności. Społeczności te mają wpojone, przez kilkadziesiąt lat po II wojnie światowej, że dziedzictwo poniemieckich miast jest bez wartości. Ważniejsza jest zatem indywidualna ‘wolność’ niż wspólnotowe dążenie do tworzenia tożsamości lokalnej korzystającej z walorów historycznych przestrzeni.

Zakończenie

‘Wzniesienie się ponad’ daje dosłowną i metaforyczną perspektywę innego spojrzenia na otaczającą nas rzeczywistość, daje inną wiedzę, ale może też symbolizować władzę (Campanella 2001). Z perspektywy tego tekstu spojrzenie ‘z lotu ptaka’ daje wgląd w historię miast ziemi sławieńskiej, ale bardziej istotne jest dostrzeżenie procesów ujmowania, traktowania, zagospodarowywania przestrzeni miast. Z przykrością należy zauważyć, że współczesne pokolenia nie tworzą w przestrzeni miast ziemi sławieńskiej wartościowych elementów. Raczej dominuje destrukcja tego, co stworzyły poprzednie pokolenia. W procesie tworzenia palimpsestu miast ziemi sławieńskiej więcej niszczymy niż proponujemy

nowego, wartościowego. Wprowadzamy w przestrzeń miast bezstylowe, nieestetyczne elementy. Nie potrafimy zadbać nawet o najcenniejsze zabytki.

Spojrzenie z góry daje władzę nie tylko metaforyczną. Już w latach 30. XX wieku w planowaniu zagospodarowania przestrzennego miast ważną rolę odgrywały zdjęcia lotnicze (Campanella 2001). Dziś dostęp do nich jest bez porównania łatwiejszy. Ale czy planiści, architekci i władze lokalne sięgają po takie narzędzie? Oglądając skutki ich działań, można wnioskować, że jest ono im obce.

Jednakże nie od narzędzi zależy kształt naszej przestrzeni i kierunki działań. Kluczową rolę odgrywają wiedza, mentalność, wrażliwość estetyczna. Jeżeli ich brak, to nawet najlepsze narzędzia nie pomogą. W tym kontekście zaskakujące jest to, że wszystkie miasta ziemi sławieńskiej współpracują z miastami partnerskimi z Niemiec, Szwecji czy Łotwy. Z krótkiego przeglądu przestrzeni tych miast wynika, że tamte władze doceniają historyczne przestrzenie, dbają o ład przestrzenny. Dlaczego władze miast ziemi sławieńskiej nie potrafią uczyć się od swoich partnerów?

Bibliografia

- BAILEY R.M., CRAWFORD J., WILLIAMS A. 2010. *Above Scotland Cities. The National Collection of Aerial Photography*, Edinburgh: RCAHMS.
- BANN S. 2013. Nadar's Aerial View, [w:] *Seeing from Above. The Aerial View in Visual Culture*, M. Dorrian, F. Pousin (red.), London: I.B. Tauris, 83–94.
- BASTOWSKA K. 2003. Z dziejów zabytkowych świątyń dawnego województwa koszalińskiego w latach 1945–1989, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. II, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 197–242.
- CAMPANELLA T.J. 2001. *Cities from the Sky: An Aerial Portrait of America*, New York: Princeton Architectural Press.
- CIOŁKOSZ A., MISZAŁSKI J., OLEŃDZKI J.R. 1978. *Interpretacja zdjęć lotniczych*, Warszawa: PWN.
- CRAWFORD O.G.S. 1953. *Archaeology in the field*, London: Phoenix House.
- ENGELMANN B. 1984. *Prusy. Kraj nieograniczonych możliwości*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- FURMANEK P. 2010. Przestrzenie publiczne starych miast przed II wojną światową i po powojennej odbudowie, [w:] *Problemy kształtowania przestrzeni publicznych*, P. Lorens, J. Martyniuk-Pęczek (red.), Gdańsk: Wydawnictwo Urbanista, 72–79.
- GASZTOLD T. 1976. *Wyzwolenie miast i wsi Pomorza Zachodniego w 1945 roku*, Koszalin: Koszaliński Ośrodek Naukowo-Badawczy.
- GWIAZDOWSKA E. 2010. Na dachu Pomorza – dawna kartografia i ikonografia gminy Polanów, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. X: *Miasto i gmina Polanów*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno–Polanów: Fundacja „Dziedzictwo”, 199–267.

- HALES P.B. 1984. *Silver Cities. The Photography of American Urbanization, 1839–1915*, Philadelphia: Temple University Press.
- HISTORIC ENGLAND 2016. *Ballooning in Bowler Hats: Early Images From Victorian Skies*, <<https://heritagecalling.com/2016/04/13/ballooning-in-bowler-hats-early-images-from-victorian-skies/>> [dostęp: 14.04.2016].
- JĘDRZEJCZYK D. 1998. Zdjęcia lotnicze w koncepcjach urbanistycznych Romana Felińskiego, *Fotointerpretacja w Geografii. Problemy Telegeoinformacji*, **27**, 48–61.
- KIARSZYS G. 2016. Erased Landscapes: Conflict, Memory and Post-World War II Landscape Transformation in Western Poland, [w:] *Conflict Landscapes and Archaeology from Above*, B. Stichelbaut, D. Cowley (red.), Dorchester: AARG, 221–234.
- KIJOWSKA J., KIJOWSKI A., RĄCZKOWSKI W. 2010. Politics and landscape change in Poland: c. 1940–2000, [w:] *Landscapes Through the Lens. Aerial Photographs and Historic Environment*, D.C. Cowley, R.A. Standring, M.J. Abicht (red.), Oxford: Oxbow Books, 155–166.
- KONARSKI B. 2009. Fabryka zapalek w Sianowie, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. VIII: *Gmina i miasto Sianów*, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno–Sianów: Fundacja „Dziedzictwo”, Urząd Gminy i Miasta Sianów, 321–329.
- KONOPKA M. 2012. Aby z dawnego bytu wartości utrwalić i upowszechnić..., *Ochrona Zabytków*, **65**(1–2), 9–34.
- LUBOCKA-HOFFMANN M. 2008. Doktryna konserwatorska a odbudowa miast, *Studia Elbląskie*, **9**, 241–249.
- MACARTHUR J. 2013. The Figure from Above: On the Obliqueness of the Plan in Urbanism and Architecture, [w:] *Seeing from Above. The Aerial View in Visual Culture*, M. Dorrian, F. Pousin (red.), London: I.B. Tauris, 188–209.
- MALISZEWSKI P., ANDRUEWICZ H., ŁOTYSZ A. 1971. Dział Zabytków i Architektury ODZ, *Ochrona Zabytków*, **24**(4), 234–244.
- OSTROWSKI M. 2006a. *Tryptyk Warszawski. Spojrzenie Warsa*, Warszawa: Sci-Art.
- OSTROWSKI M. 2006b. *Tryptyk Warszawski. Oblicze Sawy*, Warszawa: Sci-Art.
- OSTROWSKI M. 2007. *Tryptyk Warszawski. Pokolenie Varsovia.pl*, Warszawa: Sci-Art.
- PARYSEK J.J. 2015. Rewitalizacja miast w Polsce: wczoraj, dziś i być może jutro, *Studia Miejskie*, **17**, 9–25.
- POPIELAS-SZULTKA B. 1990. *Początki i lokacja miast na Pomorzu Sławieńsko-Słupskim do połowy XIV wieku*, Słupsk: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku.
- PRUSZYŃSKI J. 1991. Polityka i prawo wobec ochrony zabytków wsi i miasteczka, [w:] *Wieś i miasteczko u progu zagłady*, T. Rudkowski (red.), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 171–184.
- RĄCZKOWSKI W. 2004. Dusty treasure: thoughts on a visit to The Aerial Reconnaissance Archives at Keele University (UK), *AARGnews*, **29**, 9–11.
- ROSEAU N. 2013. The City Seen from Aeroplane: Distorted Reflections and Urban Futures, [w:] *Seeing from Above. The Aerial View in Visual Culture*, M. Dorrian, F. Pousin (red.), London: I.B. Tauris, 210–226.
- RYBCZYŃSKI W. 2001. Foreword, [w:] *Cities from the Sky: An Aerial Portrait of America*, A. Campanella, New York: Princeton Architectural Press, 6.
- SOSNOWSKI O. 1930. *Powstanie, układ i cechy charakterystyczne sieci ulicznej na obszarze Wielkiej Warszawy*, Warszawa: Zakład Architektury Polskiej.
- SPORS J. 1993. Kwestia datowania lokacji trzynastowiecznego miasta na prawie lubeckim, *Słupskie Studia Historyczne*, **1**, 33–46.

- STICHELBAUT B., BOURGEOIS J., SAUNDERS N.J., CHIELENS P. (red.) 2009. *Images of Conflict: Military Aerial Photography and Archaeology*, Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- STICHELBAUT B., COWLEY D. (red.) 2016. *Conflict landscapes and Archaeology from Above*, Farnham: Ashgate.
- ŚLIWIŃSKI B. 2003. *Pomorze Wschodnie w okresie rządów księcia polskiego Władysława Łokietka w latach 1306–1309*, Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- WAWRZYNIAK P. 2003. Czy można „zrewolucjonizować” historię Sławna? Archeologia o początkach miasta, [w:] *Historia i kultura Ziemi Sławieńskiej*, t. II, W. Rączkowski, J. Sroka (red.), Sławno: Fundacja „Dziedzictwo”, 29–39.
- ZARĘBSKA T. 2000. Badania i ochrona historycznych miast, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku*, A. Tomaszewski (red.), Warszawa: Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, 35–44.
- ZIMNICKA A., CZERNIAK L. 2007. *Kształtowanie przestrzeni wsi podmiejskiej na przykładzie oddziaływania miasta Szczecin*, Szczecin: Politechnika Szczecińska.
- ŻYWCZYŃSKI M. 1965. *Historia powszechna 1789–1870*, Warszawa: PWN.

Historische Stadtgebiete im zeitgenössischen Kontext – betrachtet mit... Distanz

Zusammenfassung

In einer Stadt als spezifische Form einer geplanten bewirtschafteten Räumlichkeit, kumulieren sich verschiedene Formen der menschlichen Aktivitäten, angefangen bei wirtschaftlichen über gesellschaftliche bis hin zu ideologischen. Es ist eine Räumlichkeit, in der es zu ungewöhnlicher Intensivierung zwischenmenschlicher Beziehungen kommt. Die Analyse von Bildern (Malerei, Graphik, Luftaufnahmen, Visuelle 3D) gibt eine Vorstellung von der Macht, die die Stadt und ihre Räumlichkeit betrifft. Mittelalterliche Städte waren eine wirtschaftliche und zugleich politische Dominanz, trotz ihrer spezifisch eigenen Rechte. Gleichzeitig bildete sie ein bedeutendes wesentliches Kulturzentrum. Wie kann ihre zeitgenössische Räumlichkeit im Kontext ihrer Geschichte interpretiert werden, ihre heutige Tätigkeit im Rahmen der Gebietsgestaltung?

Die Städte der Schlawer Erde wurden in der 1. Hälfte des 14. Jh. nach deutschem Recht errichtet (dazu verschiedene Meinungen). Ihre Räumlichkeit wurde nach Traditionen und Regeln gestaltet. Im Prinzip besaßen sie eine ovale Form mit zentralgelegtem Marktplatz, ein reguläres Straßennetz und Kirche außerhalb der wirtschaftlichen Zone. Eine Ausnahme bildet der Plan der Stadt Zanow, der ein verlängertes Dreieck ist. Diese Form gab es noch im 19. Jh., als einerseits rechtliche Regulierungen (1808), und andererseits intensive wirtschaftliche

Entwicklung (vor allem nach dem Preußisch–Französischen Krieg) eine wesentliche Expansion der städtischen Räumlichkeiten herbeiführten, auch die Ausdehnung der Stadtgebiete nach außerhalb der Stadtgrenze und -mauern (Schlawe, Rügenwalde). Die neue Situation der räumlichen Ausdehnung der Stadt war hauptsächlich mit dem Verlauf der Kommunikationswege verbunden. Es entstanden deutlich abgesonderte Industrieviertel, weit entfernt von den Wohnvierteln der Bürger.

Diese sich harmonisch entwickelnde Städte, die die historischen mittelalterlichen Pläne nicht änderten, wurden vom Gewitter des 2. Weltkrieges und der ungewissen Zeit danach, schwer betroffen. Daher befanden sich Pollnow und Schlawe in einer ganz anderen Situation als Rügenwalde und Zanow. Die Wiederaufbauprozesse von Pollnow und Schlawe unterlagen jetzt anderen Aspekten als die der vom Kriegsgewitter nicht betroffenen Städte. Auf die heutigen Stadtgebiete hatten verschiedene Faktoren Einfluss. Juristische Vorschriften (z. B. Gesetz Über Denkmalschutz 1962), der Wiederaufbau anderer wichtigerer polnischer Städte wie Warschau, Danzig, Breslau, Posen, die Tendenz zum Ausmerzen des deutschen kulturellen Erbgutes, der Prozess der Standarisierung und Typisierung der Bebauung (große Wohnblocks). Die Konsequenz war, dass die historischen Stadtgebiete von Schlawe und Pollnow gänzlich ruiniert wurden.

Die Änderungen in Politik, Wirtschaft und Rechtswesen im Bereich Denkmalschutz nach 1989, haben die Situation in Sachen historischer Aufwertung der Stadtgebiete auf Schlauer Erde nicht verbessert. Außergewöhnlich negative Erscheinungen sieht man heute in Pollnow, Schlawe und auch Zanow. Dies bedeutet, dass nicht nur äußerliche Einflüsse Über das Verhältnis zur historischen Stadtbauung entscheiden, sondern vor allem die Mentalität der Regierenden und der Bürger. Es konnte der Eindruck entstehen, dass die historische Bebauung der Stadt keine Chance habe gegenüber des fehlenden Verstehens der Vergangenheitswerte im Kreieren der bürgerlichen Identität der Bewohner und der regierenden Stadtelite. Partikuläre Geschäfte, vor allem ökonomische, führen zur Destruktion dessen, das hundert Jahre lang andauerte und das von der Eigentümlichkeit und Ursprünglichkeit jeder Ortsräumlichkeit zeugte. Eine geistige Blockade führt dazu, dass die Verantwortlichen einiger Städte nichts lernen aus der Zusammenarbeit mit ihren Partnerstädten. Deren räumliche Anordnungen, architektonische Lösungen, obwohl sie zu beneiden sind, erwecken keine entsprechende Reflexion einer durchdachten Strategie der Bebauung der Städte auf Schlauer Erde.

TABLICA I

A

B

C

D

Tabl. I. Plany miast ziemi sławieńskiej na mapach serii Urmestischblätter z pierwszej połowy XIX wieku (oryginalna skala 1 : 25 000, tu zmieniona)

TABLICA II

A

B

Tabl. II. Centrum Darłowa na zdjęciach lotniczych z lat 30. XX wieku (A) i z roku 2012 (B)

TABLICA III

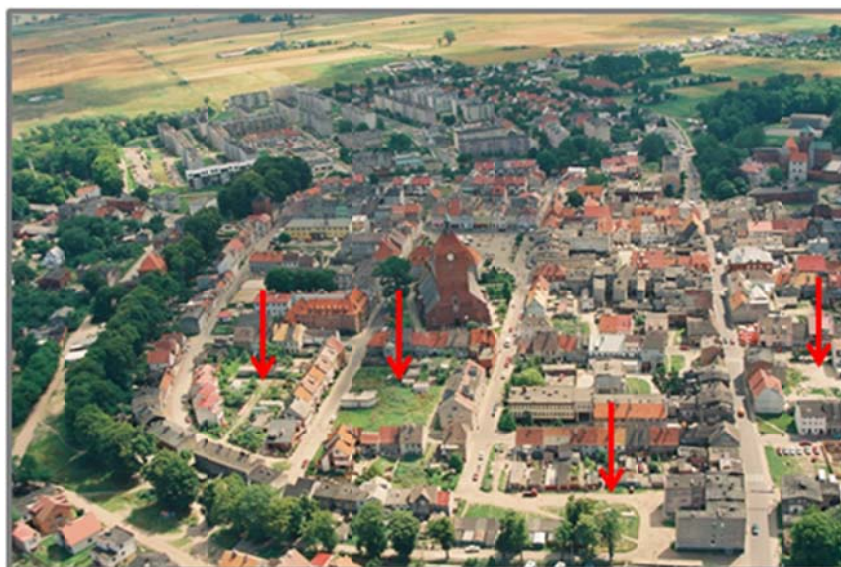
A

B

Tabl. III. Zmiany w przestrzeni miast. A – Sławno, kościół gotycki stał się dominantą architektoniczną (fot. 1999), B – Polanów, tylko układ ulic oddaje średniowieczny układ przestrzenny miasta (fot. 2012)

TABLICA IV

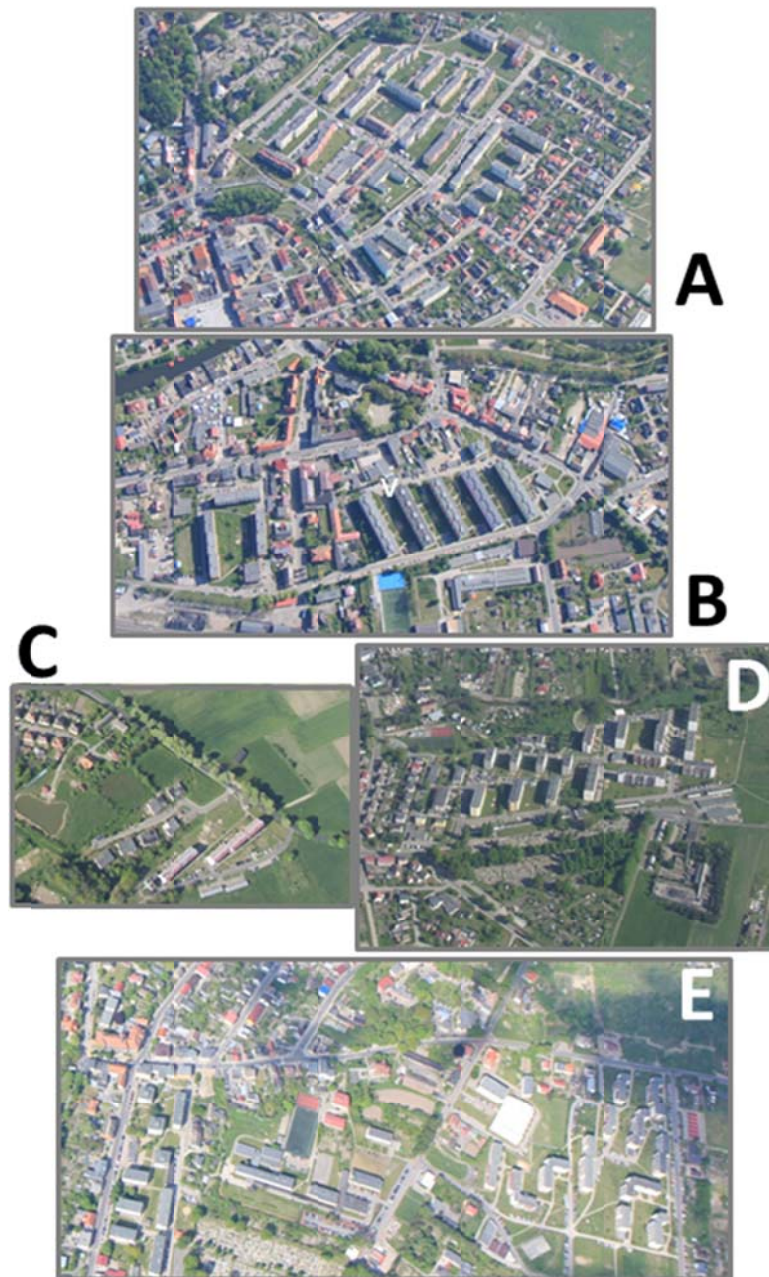
A

B

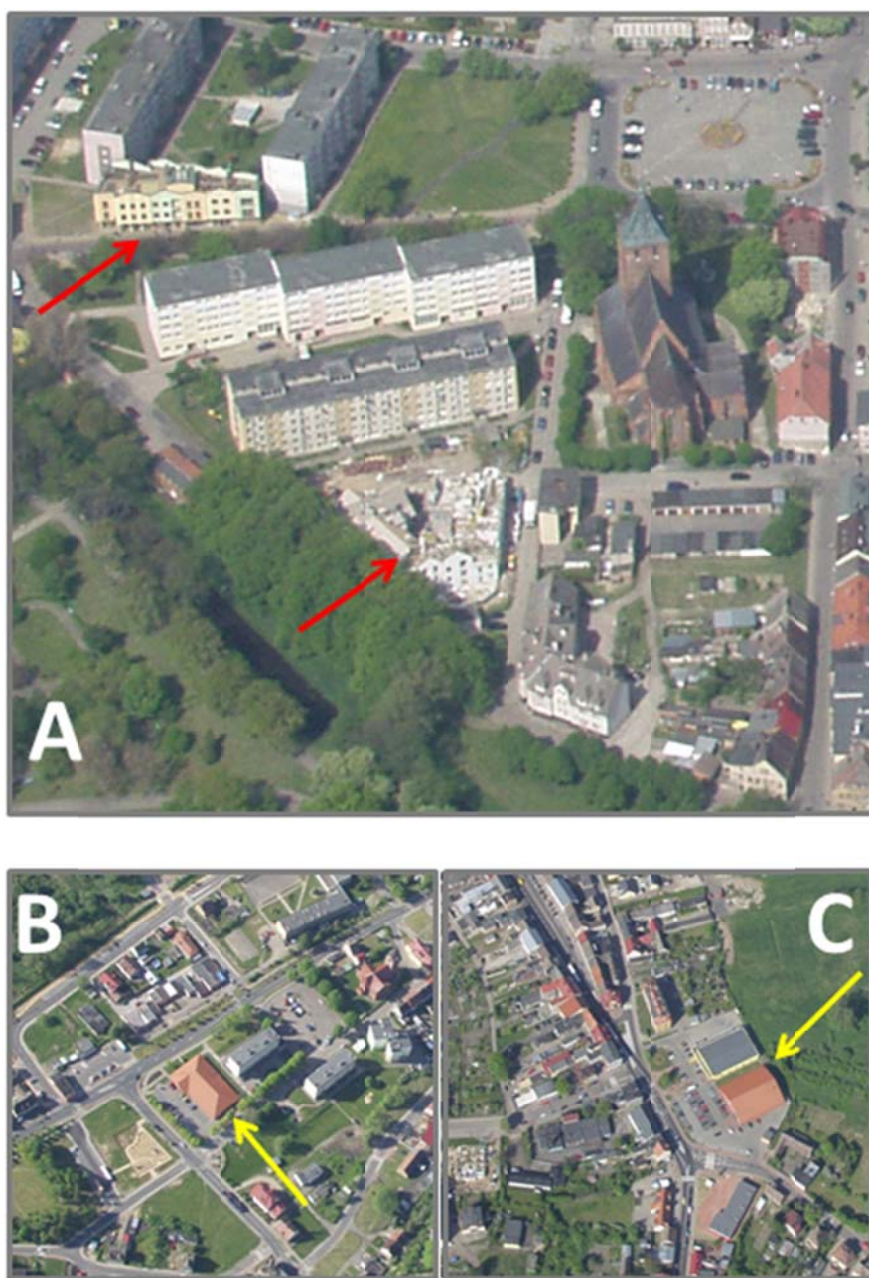
Tabl. IV. Darłowo – zabudowa średniowiecznego centrum miasta. A – puste, niezabudowane parcele (czerwone strzałki), B – współczesna architektura zakłócająca ładu przestrzenny (strzałki żółte)

TABLICA V

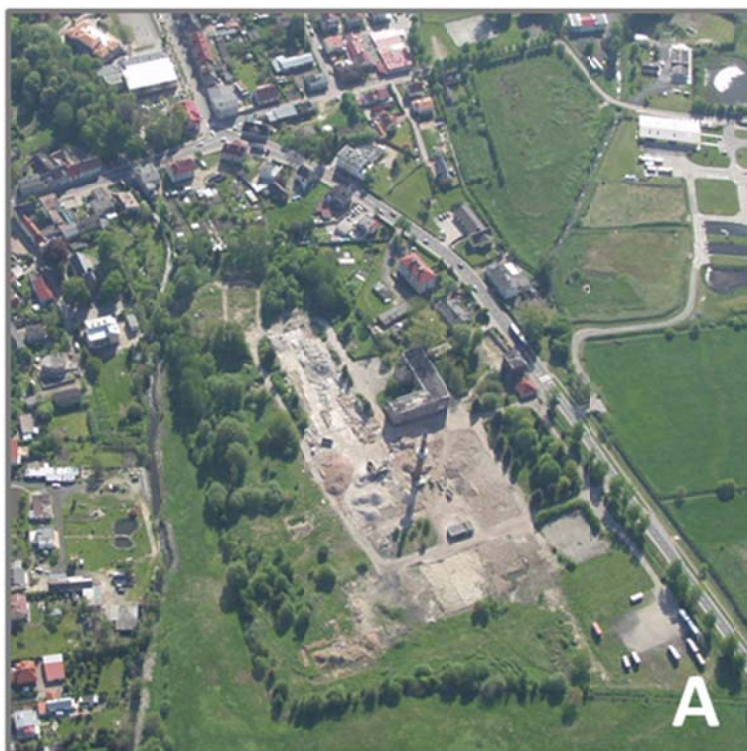
Tabl. V. Osiedla zabudowane blokami wielomieszkaniowymi poza średnio-wiecznymi centrami w miastach ziemi sławieńskiej. A, B – Darłowo, C – Polanów, D – Sianów, E – Sławno

TABLICA VI

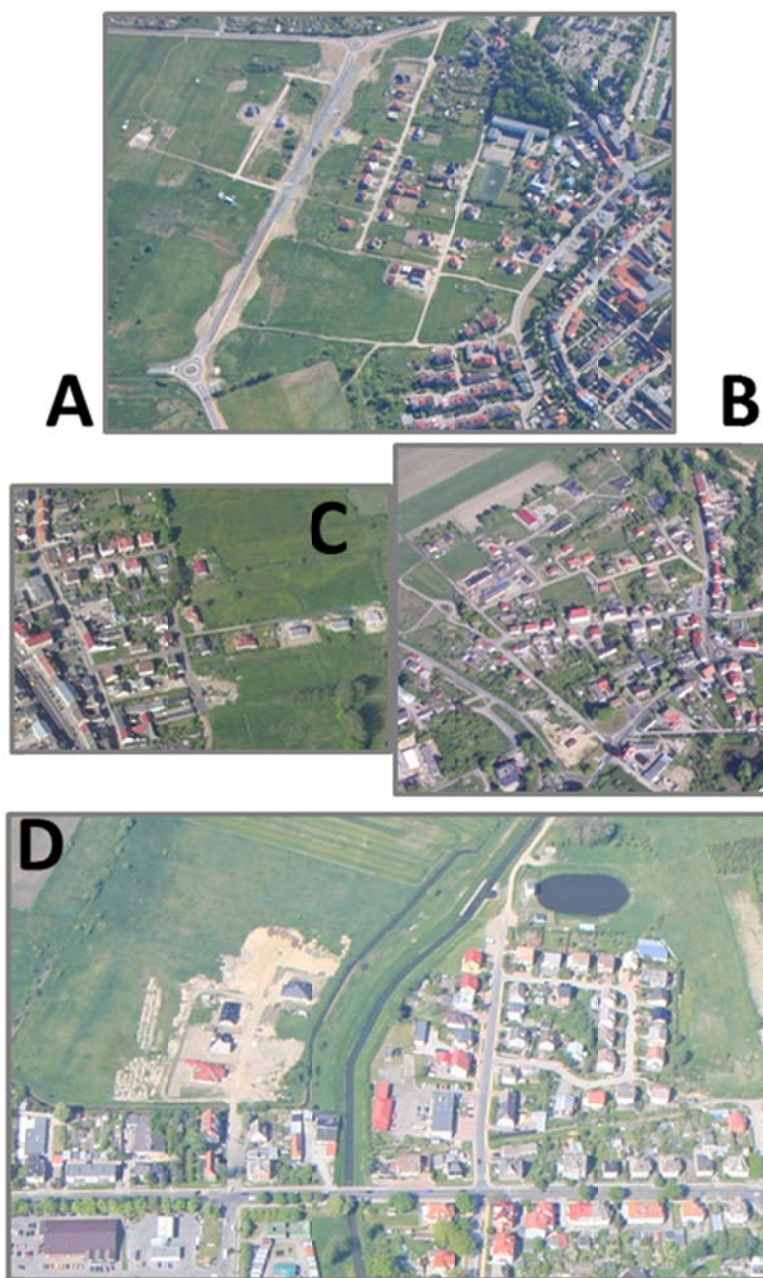
Tabl. VI. Najnowsza architektura pogłębiająca chaos przestrzenny w średniowiecznych centrach miast – nowe budynki mieszkalne w Sławnie (A), sklepy wielkopowierzchniowe w Polanowie (B) i Sianowie (C)

TABLICA VII

Tabl. VII. Zagrożenia dla zabytkowych obiektów w miastach ziemi sławieńskiej: A – zburzona fabryka zapalek w Sianowie, B – Brama Koszalińska w Sławnie od wielu lat niezagospodarowana, C – magazyny z przełomu XIX i XX wieku w Sławnie w stanie zaawansowanej destrukcji

TABLICA VIII

Tabl. VIII. Przykłady stref podmiejskich objętych zabudową jednorodzinną wprowadzającą dezintegrację przestrzenną i degradację estetyczną: A – Darłowo, B – Sianów, C – Polanów, D – Sławno